

KELÂM'DA BİLGİ PROBLEMİ

İLÂHİYAT FAKÜLTELERİ V. KELÂM ANABİLİM DALI EĞİTİM-
ÖĞRETİM MESELELERİ ve KOORDİNASYON TOPLANTISI

ve

“KELÂM'DA BİLGİ PROBLEMİ” SEMPOZYUMU

15-17 Eylül 2000

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

(BİLDİRİLER)

Editörler:

Orhan Ş. KOLOĞLU

U. Murat KILAVUZ

Kadir GÖMBEYAZ

BURSA 2003

BİLGİ PROBLEMİNE KELÂMÎ BİR BAKIŞ

Yrd. Doç. Dr. İsa YÜCEER*

Kelâmda bilginin elde ediliş yolları saptanmış, ilk sırayı hangisinin alacağı konusunda ihtilâfa düşülmüştür. Kelâm bilgi elde etme yolları olarak duyu organları, akıl ve sadık peygamberin haberini kabul etmiş, mükâşefe vb. yolla elde edilen bilgileri alıp almama konusunda tasavvufî farklı konumda bulunmuştur. Nasları yorumlamada kelâmcılar kendi içinde farklılık göstermişlerdir.

Kelâm diğer tüm alanlardan farklı olarak kendini ilimlerin en şerefli olarak görmüş, bunu da kendisinin Tanrı gibi en kutsal bir konuyu işleyen ilim olmasıyla açıklamıştır. Dinî metinler bilgi elde etmeye genel anlamda yönlendirmiştir. Bu metinlerin sadece dinî bilgileri elde etmeye teşvik olarak algılanması onu sağlıklı anlamamaktır. Ayırım yapmadan metinler tüm faydalı bilimlere teşvik eder.

Kelâmda Bilgi ve Diğer Alanlarla Mukayesesi

Bilgi kelâmda temel problemlerdendir. Kaynaklar onun elde ediliş yollarını ilk sıraya koyarlar. Duyu organları, akıl ve sadık peygamberin ulaştırmasıyla elde edilen bilgiler şeklinde kısımlara ayırırlar. Problem bundan sonra başlamaktadır. Zira bilgiye objektif bakan kelâm kendine ayrıcalık tanımakta ve en şerefli bilim alanı olarak kendisini sunmaktadır. Bunda diğer alanları bu şereften yoksun görme eğilimi görülmektedir. Bir kısım fıkıh, hadis ve benzeri alanların imamları kelâmın aleyhine sözler sarf etmişlerdir. Bunda kelâmın diğer alanlar aleyhine takındığı olumsuz tutumun etkisi olabilir. Kelâm hadisi kendi açısından yaptığı değerlendirmelerle delil olarak kullanmamış, belirli kısmıyla yetinmiş, fıkıhî fer'î mesele görmüş, tasavvufî problem, şahsiyet, delil ve verilerine itibar etmemiş, bu alanlar da kelâma karşı sözler sarf etmişlerdir.

Kelâm en kutsal değer olan Allah'ı konu edindiği için kendini en üstün mevkide görmekte, bundan kendine haklılık payı çıkarmaktadır. Burâda onun inanç sömürüsü yaptığı, kendisinde ayrıcalık gördüğü söylenebilir. Diğer alanlardan da Allah konusu üzerinde duran olmuştur. Fakat onlar kendilerinde üstünlük iddiasında bulunmamışlardır.

Ayrıca kelâm bu veriler ışığında sonuçta dünya ve ahiret saadetini kazandırdığını savunmaktadır. Projenin bu şekilde yapılması güzel olmakla beraber, kelâmı bu saadeti elde edildiğini garanti etmek, kelâmın bu konuda garantör olması çok iddialı olarak görülmektedir. Korku ile ümit arasında orta bir yer alınması daha sağlıklı olabilirdi. Kelâmın bilgiyle uğraşması takdire şayandır. Fakat bir kısım kelâmcıların kendi bilgilerinin doğru olduğu diğerlerinin yanlışlığı düşüncesiyle Birinci Abbasîler döneminde olduğu gibi bilgiyi politize etmeleri de bir sömürü türüdür. Bir kelâmî ekolün kendisini doğru bilginin sahibi görüp diğerlerini dışlaması kabul edilir bir anlayış olmasa gerektir. Hatalı da olsa bilgi alanında farklı anlayışlar ve çeşitlilik engelleme değil, ictihad farklılığı olarak algılanabilirdi. Bâtıl ehli, bid'at ve dalâlettekiler, fâsık ve fâcır şeklinde muhalife yapılan suçlamalar ve tekfir yönteminde aşırılık görülmektedir. Bir

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

grup kelâmcının kendini kurtulmuşlar olarak görüp bir diğer ekol mensuplarını kurtuluştan mahrum kimseler olarak değerlendirmesinde de aşırı itham görülmektedir.

Bir diğer bilgi problemi ise sadık nebînin sunduğu bilgilerle ilgilidir. Kur'an, kudsî hadis ve hadis-i şerif olarak yapabileceğimiz sınıflandırmada, kelâm seçici davranmayı tercih etmiş, Kur'an ve mütevatir hadisi almakla yetinmiş diğerlerine kesin delil olmadıkları, zan ifade ettikleri düşüncesiyle sıcak bakmamıştır. Fakat kabul ettiğini de kendi aklına göre yorumlamak suretiyle dinsel metinlerin tamamı aklın yorumlarıyla karşı karşıyadır. Bu durumda dinin metinleri, kelâmcının akli yorumlarını kabul etmesiyle tek kaynak olarak akıl kalmaktadır. Zira sonuçta ya onun doğrudan sunduğu veya yorum olarak belirledikleri esas alınmaktadır. Hadisler konusunda mütevatir olma şartının getirilmesinin bu alanı konum dışı tutma anlamına geleceği bir realitedir. Zira mütevatir olup da kelâmı ilgilendiren hadis sayısı oldukça azdır. Bir diğer problem ise kelâmi ekoller akla önem verdikleri kanaatindedirler. Fakat kendi ekolünün aklının ürünlerini kabul ederken, diğer ekollerin bilginlerinin akılla ortaya koyduklarına itibar etmemişlerdir. Burada genel akıl değil, grup aklının verilerini benimseme temayülü görülmektedir. Ayrıca kendi ekolündeki diğer öncülerle de ihtilâfa düşüp ayrılmanın altında da kendi aklının verilerini üstün görme eğilimi bulunmaktadır. Halbuki selim aklın ürünü hürmetle karşılanmak durumundadır.

Geçmişte Kur'an mahluk olup olmama açısından yıllarca tartışılırken sömürü aracı olarak kullanılmıştır. Halbuki Kur'an bu tür politik manevralardan uzak tutulmalıydı. Dinin problem edinmediği bazı konuları kelâmcılar problem olarak yaratmıştır. Halkı ilgilendirmedeği halde kelâma sokulan bu sun'î meseleler halka yansıtılmış, doğru bilgi olarak aktarılmıştır. Bunlar halkın itikad olarak inanması veya dinsel bilgi olarak bilmesi gereken şeyler değildi. Din inanılması gereken hususları özlü olarak sunmuştur. Kelâmcılar inanç konusunu çok fazla teferruata götürmüşler ve bunları da inanç esasları itikadlar, dinin asılları olarak sunmuşlardır. Dinin temel meseleleri olarak bilinmesi ve inanılması istenen meseleler aslında dinin değil, o mezhebin mensubu olmanın esas kural ve umdeleridir. Fakat o mezhep dinin aslı yerine geçmiş, onun dışındakiler dışlanmıştır. Küçük bir fırka kendi anlayışını dinin aslı diğerlerini ise din çizgisinin dışında kalanlar olarak görmesi dinin müsamaha ve kardeşlik anlayışlarıyla bağdaşır görülmemektedir. Dinin farklı yorum ve anlayış tarzlarını şirk ve küfür olarak algılamakta aşırılıklar görülmektedir. Temelde aynı inançları kabullenenlerin teferruattaki farklılıklardan dolayı birbirlerini tekfirleri makûl görülmemektedir. Her fırkanın kendi sahibi olduğu bilgileri doğru, diğerlerini yanlış olarak değerlendirmesi dinin özü ile bağdaşmayan bir anlayıştır. Herkesin akli aynı şeyleri üretmek zorunda olmadığından, yorumlar farklı olabilmektedir. Dilde ihtimali olan anlamlardan birine veya bir kaçına dayanılmaktadır. Bir başka ekol veya şahıs aynı metnin bir başka anlamda olabileceğini düşünmektedir. Yorumlar farklı olunca bilgi farklılığı doğmaktadır. Bilginler dinsel metinleri farklı yorumlama hakkına sahiptirler. Bu durumda kendi anlayışını en şerefli ve iki dünyada saadeti sağlayan olarak algılama, kelâmın dışında diğer alanlarda görülmemektedir. Kendi doğrularını tespit edip başkalarının doğru olarak algıladığı düşünceleri dışlamak dinin ruhuyla bağdaşmamaktadır.

Kelâmın ele aldığı konular genelde görülmeyen âlem (gayb âlemi) ile ilgilidir. O âlemle ilgili olarak dinin verdiği bilgilerin kabul edilmesi gerekmektedir. Bu kabul taklît ile değil delile dayalı tasdik ve tahkik olacaktır. İncanın şüphelerden arındırılmış, tereddütlerden uzak olması gerekmektedir. Bu durumda kişi duyu organlarıyla belirleyemediği, laboratuvarla sonuç olarak alamadığı konulara inanmak durumundadır. Din verdiği bilgilerle ikna etme yöntemi uygular ve getirdiği esasların kabul görmesini ister.

Belirlenen inançlarda en çok takdir gören orta yoldur. Fakat orta yolun tespiti konusunda her mezhep kendi yolunu orta yol olarak görmektedir. Bu durumda diğerleri aşırılıklar ve kabul edilemez anlayışlar olarak değerlendirilmektedir.

İnsanlık tarihine bakıldığında savaş ve ihtilâfların büyük çoğunluğunun din ve mezhep savaşı olduğu görülmektedir. Dinsel bilgiler ve inançlar kişi ve toplumları, barış ve güven ortamına yönlendirmekle yükümlüdür. Fakat aşırı anlayışların dinsel metinlere yüklediği anlamlar ve kendi mütalâalarını dinin bilgisi olarak takdim etmeleri problemlerin doğmasına yol açmıştır. Din barış ve dostluk ortamı oluşturmak, problemlere çözüm üretmek durumundadır. Bu yapılamıyorsa dini sunanların din anlayışında özellikle de kelâmî anlayışında ciddi problem var demektir. Dıştan dinî kisveyle görünen anlayış farklılıklarının iç yüzünde ekonomik çıkar çatışması görülmektedir. Din ve dinsel bilgiler, mesajlar, kalkan olarak kullanılmaktadır. Din meselenin dışta görünen aracı olmaktadır. Hz. Ali ve Emevî soyu ihtilâfında dinin kavramları kullanılmıştır. Halbuki Hz. Ali bu soyun daha önceden elde ettikleri maddî çıkarlarını önlediği için O'nun aleyhinde olmuşlardır. Hanedanlarının dünyevî çıkarları zarar gördüğü için O'na karşı olmalarına rağmen din kisvesini kullanmışlardır. Haricîler carîye ve ganimet talepleri yerine gelmeyince muhalif olmuşlar, fakat âyetleri öne sürerek gerçek isteklerini gizlemişlerdir. Bu âyetlerin kullanımı niyet gizleme aracı olmuş, doğru bilgi aktarımını hedeflememiştir. Kelâmcının sorunu ise dinin alet olarak kullanılmasına aracı olmamaktır. Kelâmî ekol ihtilâflarında genelde politikacılar bu ekollerden birini yanlarına almışlar, dinin o anlayış türünü devletin mezhebi olarak kabul etmişler, eğitim kurumlarını bu anlayış içinde oluşturmuşlar ve onu hâkim kılma çabası vermişlerdir. Devlet imkânları bazen bir mezhebin bilgisinin hâkim kılınması için sunulmuştur. Sonuçta bu durum kelâmın aleyhine olmuştur. Sert tavırlar sergilendiğinde kelâm zarar görmüştür. Kelâmın görevi doğru bilgiyi muhatabına sunmaktır. Bunu hangi kesim kabul ederse bu onların kendi gönül hoşnutluğu ile ve ikna olarak gerçekleşen bir kabuldür. Bazen gücü elinde bulunduranlar muhaliflerini ortadan kaldırmak istediklerinde fetvaya ihtiyaç duymuşlar, bu yolla bilgi ve delil alma yolu izlemişlerdir. Bunun için de kelâmcının veya din bilginlerinin yönetimi haklı örneğin Hallâc-ı Mansûr'u haksız gösteren bir fetvası yeterli olmuştur. Burada kelâm ve din görevi olmayan bir sorumluluk üstlenmiştir. Bu tür fetva ve bilgi talepleri genel anlamda dini, özel olarak da inançları (kelâmı) koruyor görünümünde olmuştur. Gelecekte aynı türden bir fetvanın kelâmcı aleyhine istenmeyeceğine kimse garanti veremez. Burada bir mezhebin bilgilerini diğer mezhebe karşı haklı ve doğru gösterme, muhalifleri bâtil olarak sunma eğilimi görülür. Özellikle bu konuda kelâm tasavvuf aleyhine belirli dönemlerde kullanılmıştır. Kelâmcı doğru olana destek vermiş

görülmektedir. İtikadı bozuk olanın, dinde sakıncalı ifadeler kullananların aleyhine fetva vermeyi tabîî görev saymış olabilirler. Gerçekte ise dinin himayesi değil, Emevî ve Abbâsî çıkarları için fetva istenmiştir. Dış görünüm ise dinî içeriklidir. Genelde dinin korunması değil, kendi çıkarlarına yarar sağlayacak ve dinin himayecisi olduğu tezini kuvvetlendirecek olan çabalar için din vasıta olarak kullanılmıştır.

Kelâmcılardan bir kısmı Kadı olarak tanınmaktadır. Bunların sayısı çok olmamakla beraber o dönemin yönetimiyle uyumlu olabilmiş kimseler olarak da değerlendirilebilir. Bu bir suçlama değil durum tespittir. Yönetimdekiler bir şekilde varlıklarını devam ettirme çabasındadırlar. Bunun için bazen "biz sizin kaderiniziz" tezini ileri sürmüşler ve Cebriyye'nin verilerinden yararlanmışlardır. Bir kısmı dinsel yaşantısında istenen düzeyde değildir. Mürcie'nin görüşleri onun işine gelmiştir. Ekollerin anlayışlarını kendi açılarından kullanma eğilimi göstermişlerdir. Gerçek dindarlıkla dindar görünmenin birbirinden ayrılması gerekmektedir. Dinin kavramlarının ve inanç esaslarının sömürü aracı olarak kullanılması dine zarar vermiştir. Kelâmın kendini geçmişten ders alarak koruması gerekmektedir

Kelâmda esas olan marifettir. Marifetu'r-Rab (kişinin Rabbini bilmesi)dir. Bunun sağlanması ile kişi dinini, peygamberini ve diğer bilmesi gerekli değerleri de bilir. Kelâm bu konuda nazar, istidlâl, tezekkür, teakkul, tefekkür gibi düşünmeye yönelik kavramlar kullanıp akıl erdirmeye yönlendirir. Bu bilgilerle kişi doğruyu bulacak, ikna olacak ve diğer sorumluluklarını yapmaya yönelecektir. Kelâm aklî ve naklî deliller sunarak kişiye bilgi yüklemekte onun iç dünyasının kabul etmesini sağlamaktadır. Bu konuda fertlere yakın davranmakta iki şeye ibretle bakmasını istemektedir. Bunlar enfûsî ve afâkî mevcutlardır. Birincisi insanın kendi yaratılışı ve ondaki inceliklerinin yüce bir yaratıcının varlığına delil teşkil etmesidir. İkincisi ise dış çevrede var olanlardır. Bunlara dikkatle bakıldığında eşsiz yaratıcının varlığına şahitlik etmektedir. Kur'an bu konuda yönlendirme yapmıştır.

Kelâmın konuları genelde bilgi konusuyla ilgili olarak kendine bir yöntem bulmuş ve o bilgiler ışığında meselelere açıklık kazandırmıştır. Bunlar yapılırken diğer bir takım alanlardan ayrı bakış açıları geliştirmektedir. Örneğin tasavvufun bilgi problemine bakışında sezgi, ilham, keşf, keramet, rüya yoluyla elde edilen bilgiler, kalbe doğan ilham yollu bilgiler, ilham edilen kişi olma iddiaları, ledünnî ilim gibi bilgi kaynakları vardır. Bu tür bilginin kulun kalbine Allah tarafından verildiği, bunun bir lütuf ve nimet olduğu sıradan kimselerin buna erişemediği tezi işlenir. Örnek olarak peygamberlerin, velîlerin, salih kimselerin bilgileri bu türdendir. Allah'a yakın has kullar bunu elde ederler. Bunun bir değeri vardır. Yok saymak mümkün değildir. Tasavvuf büyük oranda bu temele dayanmaktadır. Yazılan eserlerin, yapılan tefsirlerin bu türden bilgilerin ürünü olduğu savunulmaktadır. Genelde eserlerin isimleri de bunu vurgulamaktadır.¹ Bilginin nur olduğu Allah tarafından belirli kimselere

¹ Örneğin. İbnü'l-Arabî, Ebu Bekr Muhyiddin. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. Mısır. 1329. Mekke'de kalbe doğan açılmalar ve ilham yoluyla gelen bilgiler olduğu ve kitabın bunları içerdiği vurgulanmak istenir. Fena fî'l-müşahede: Allah'ı müşahedede yok olmanın

verildiği, onların hayırlı kimseler olduğu öğretilir.² Bu bilgilerin hakikatler olduğu, buna ulaşanların üstün şahsiyetler olduğu vurgulanır.³ Bu alan kalp, gönül, Allah'a ulaşmak ve O'ndan gelecek bilgi ve mertebelere ermek olarak program yapmaktadır. Kelâm bu tür bilgileri elde etmeyi ve verilerinde bu bilgileri esas almayı sergilememiştir. İnkâr etmemekle beraber bunu bir bilgi kaynağı olarak kullanmak kelâmın yapısıyla ve genel prensipleriyle uyusmamaktadır. Zira bu yolla elde edilen bilgiler tasavvufu özüt oluştururken kelâm farklı bir metodu kabullenmiştir. Bu da aklın verileri ve nasların aklın ışığında anlaşılmasıdır. Tasavvufun gizli ilimleri ve gizli anlamları değil, metinlerden zâhir ilimle anlaşılanlar esas alınmıştır. Bu temel anlayış içinde de kelâm kendi içinde ayrılık göstermektedir. Zâhirîler'in⁴ metinlerden anladığı zâhire bağlı sonuç diğerlerinkinden farklılık göstermektedir. Zira onların zâhire bağlılıktan anladıkları metnin dış görünümü olmaktadır. Mutezile'nin metinleri izah tarzı da zâhire bakılarak verilmektedir. Fakat aklı ön plânda tutmanın ulaştırdığı netice farklı olabilmektedir. Eş'arîler ve Maturîdîler'in izah biçimiyle elde ettikleri bilgi daha farklı ve nassa meyilli bir görünüm arz etmektedir. İnanç olarak ortaya koyduklarını dinin temeli olarak sunmuşlar, o bilgiler dinin kendisi olarak algılanmıştır.⁵

Kelâmcılar, mutasavvıflar türünden çok ince anlamları bildikleri, ilâhî lütüflara erdiklerini iddia etmemişler genelde beyanda bulunduklarını, dinin esaslarını açıkladıklarını söylemişlerdir. Ele alınan metinlerde dışta görünenin dışında, içte gizli anlamların bulunduğunu, bunu ancak kalbi açık olan, ilham alanların bildiğini savunan tasavvuf çevresine kelâm itibar etmemiştir.

Kelâmda bilgi kadîm veya hâdistir. Allah'ın bilgisi ve yaratıkların bilgisi şeklinde kısımlara ayırarak konuyu açıklığa kavuşturmak söz konusudur. Her iki bilginin özellikleri vardır. Allah'ın ilmi mutlak, sonradan elde edilme değildir. Unutma olmaz. O'nun şanına lâyık olduğu şekilde izah yapılırken, iç bünyede farklı açıklamalar getirilmektedir. İlmi bir sıfat olarak kabul edip etmeme konusunda Mutezile ile Sünnîler arasında ihtilâf doğmuştur. Mutezile Allah'ın zâtıyla bildiği veya ilmin ahval olduğu gibi izahlar getirmiş, Allah hakkında kadîm bir sıfat olarak ilim veya bir başka sıfatın varlığını kabul etmenin sakıncalı olduğunu, O'nun zatından başka kadîmin sıfat da olsa bulunamayacağını söylemiştir. Bu farklı anlayış mezheplerin yöntemi olmuştur. Çok kadîmin bulunamayacağı, zira kadîmliğin Allah'ın zatına mahsus olduğunu savunmuş, bunun dışında

anlatımıdır. Rifâî, Seyyid Ahmed, *el-Burhânü'l-Müeyyed*. İstanbul. 1301. desteklenmiş delillerdir. Allah'ın yardımıyla gerçekleştiği söylenmek istenmiştir.

² bkz. Şa'rânî, Abdülvehhab, *el-Envâru'l-Kudsîyye fî Marifeti Kavâidi's-Süfiyye*. Kahire. 1962.

³ Ebû Nuaym Ahmed b. İsfahanî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*. Kahire. 1933: burada adı geçen şahsiyetlerin velî kimseler olduğuna işaret edilir.

⁴ Örneğin, Davud ez-Zâhirî ve İbn Hazm el-Endelüsî.

⁵ bkz. Bağdâdî, Abdulkâhir, *Usûlü'd-Dîn*. Beyrut. 1981: burada belirttiği hususların dinin asıl meseleleri olduğu düşüncesindedir. Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *İbâne an Usûli'd-Diyâne*. Kahire. 1977 ile verdiği bilgilerin dinin temel konularının açıklaması olarak sunar. Bunu kitabın ismine de yansıtır. Eş'arî, *Usûlü Ehl-i's-Sünne ve'l-Cemaa*. Kahire. 1980'de ise dinin değil Ehl-i Sünnet inancının esaslarını açıkladığını belirtmektedir. Bu iddia daha ılımlı bir yaklaşımdır.

kadîmlerin varlığını kabul etmenin Hristiyanlar'ın Tanrı anlayışına benzer bir konum alacağı, hatta ondan da öte olduğunu düşünmüşlerdir. Bu türden mülahazalarla kadîm ilmi kabul etmek mezhep prensipleriyle bağdaşmamıştır. Bu farklı anlayış her münasebetle Mutezile ile Sünnî çevre arasında temel anlayış farklılığını oluşturmuştur.

Allah'ın ilminin cüz'üyyatı kapsadığı kelâmcıların, kapsamadığı ise filozofların görüşü olmuştur. Her iki anlayış tarzı kelâmıla felsefenin farklı düşünce biçimini oluşturmuştur. Aradaki en önemli ihtilâf konusu bu olmuş, karşılıklı reddiyeler yazılmıştır. Kelâmcılar her münasebetle âyetlerden delil getirerek Allah'ın her şeyi bildiği, hiçbir şeyin O'nun bilgisi dışında cereyan etmediği anlayışını savunmuşlardır. Bazıları misalleri kara kayanın üzerinde karanlık gecede kara karıncanın yürüdüğünü bilir şeklinde açıklığa kavuşturmak istemiştir. Felsefe ise Allah'ın ilminin varlığını kabul etmekle beraber, bunu çok basit cisimleri de kapsayacağı şeklinde bir izah tarzına girmek istememişlerdir.

Yine kelâmî bünyede Şîa imamın bilgisi, Ehl-i Beyt'ten gelen bilgiler konusuna fazla önem vermiş, diğer ekollerin üzerinde durmadığı ayrıcalık tanımadığı bir bilgi türü tezi geliştirmiştir. Onlar yoluyla gelen bilgilerin önemi, bunlara itibar edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Buna karşı Sünnî çevre Ehl-i Beyt'in genelinin veya bu soydan gelen imamların özel olarak muteber bir bilgi sahibi oldukları, bunlardan gelen rivayetlerin farklı üstün bir konumlarının olduğu anlayışını kabul etmemiş, bu tür bir bilgiyle kelâmın anlatılması ve delillendirme yöntemini almamış, bu nedenle bu iki ekol arasında ciddi anlamda anlayış ve delil getirme farklılığı doğmuştur.

İslâm'da Bilginin Değeri

İslâm'da ilimle meşgul olmanın ibadet olduğu anlayışı vardır. Mümin duasında faydalı ilim talebinde bulunur. Peygamber'in vefatından sonra vahiy yoluyla bilgi alma imkânına sahip değiliz. Geriye mevcut dinsel metinleri aklı kullanarak doğru anlamak kalmaktadır. Din bilgi elde etmeye yönlendirmiş ve bilgi sahiplerine övgüde bulunmuştur. İrşat, öğüt, nasihat, iyiliği emir kötülüğü yasaklama ve hayrı yaygın hale getirmek bir görev olarak verilmiştir. Bu da doğru bilgileri başkalarına aktarmak ve yanlışlardan sakındırmak şeklinde olacaktır. Kulun bilginin elde edilmesi çabası karşısında Allah'ın kolaylaştırması ve öğrenme gücü vermesi için dua etmesi önerilmiştir.

Aklın mevcut ilimleri kullanma, sistemleştirme, yönlendirme, karşılaştırma, aralarında uyum ve ahenk sağlama imkânı verir. Yanlış anlamaları düzeltir. Tashihlerde bulunur. Teorinin pratiğe geçirilmesi ana hedeftir. Bilgiler uygulanmaya konulduğu zaman güzeldir. Aklın eleştirme hakkı vardır. Burada kutsal değerlere karşı takınılacak tavırda ölçülerin iyi korunması gereği vardır. İnsanlar kendilerinde var olan bilgi elde edebilme imkânlarından dolayı yüce yaratıcıyı tanımak, ona karşı olan görev ve sorumluluklarını yerine getirmekle yükümlü tutulmuşlardır.

Vahiy yoluyla sunulan bilgiler bilinmeyen âlem yanında, kulun hak ve görevlerini de bildirmekte, Allah'la kul arasında ki ilişkiyi belirlemektedir. Bu yolla insanlara emirler, yasaklar, hükümler verilmekte, ahlâk kuralları belirlenmekte, evren vb. hakkında geniş bilgi sunulmaktadır. İnsanın düşünce ve eylemlerine yönlendirme yapılmıştır. Vahiyle gelen prensipler sunulmuş, Peygamber bunu uygulamış, açıklamış ve akla geniş yer

vermiştir. İnsan bilgisi geçmişin mirası yanında vahyin verileri ve insan aklının buna katkılarıyla birlikte insan ihtiyaçlarına cevap verir. Burada kelâm inanç dünyasına ağırlık vererek o konuda doğru bilgi sunar. Vahyin sundukları bir insan olan Peygamber'in elinde örnek bulmuş, açıklığa kavuşmuştur. Fakat hepsi bundan ibaret değildir. İnsan aklı onu anlamada yeni yöntemler geliştirerek geçmişin ilmine katkıda bulunacaktır.

Kur'an'ın âyetlerinin anlamlarını bilmek ve öğretilerini öğrenmek mümin için önemli bir sorumluluktur. Peygamber sağlığında mescidi bir sınıf olarak kullanmış ve çevresindeki herkese bilgi aktarmıştır. Sorulan sorulara cevap vermek, inen vahyi insanlara ulaştırmak, açıklanması gerekli olan âyetleri insanların anlayabileceği şekilde açıklamak görevini yerine getirmiştir. O'ndan sonraki dönemlerde Kur'an'ın toplu bir kitap haline getirilmesi, hadislerin tedvini, rivayet ve dirayet tefsirlerinin yazılması gerçekleşmiştir. Zamanla diğer İslâmî ilimler tedvin edilmiş, bilim dünyasına her bir alanda sayısız eser kazandırılmıştır. Bunların hepsinde de vahyin ışığında aklın verilerinin ortaya konulması ve diğer bilgi kaynaklarının değerlendirilmesi söz konusudur.

İslâm tarihinde aklî ilim taraftarları ile naklî bilgilerle yetinme taraftarları bulunmuş, bunlar farklı fikirler savunmuşlardır. Nakil yanlılarından bir kısmı "aklî ilimlerin İslâmiyet'e sokulmasına şiddetle karşı koymaktaydı."⁶ Gazzâlî (m. 1038-1111) mantığın haram olmadığını ilân edince konu aklî ilimlerin lehine gelişmiştir. Bu ve pek çok girişiyle o İslâm'ın hücceti olarak tanınmıştır.⁷ Bu isimlendirmede mübalâğa görülmektedir. Zira kullandığı hadislerinde problem tespit edilmektedir. İbn Teymiyye (m. 1268-1328) mantıkçılara reddiye, kıyası red gibi çalışmalarıyla aklî ilimleri eleştirmiş, ayrıca tasavvufu ve mutasavvıf İbn Arabî'yi (m. 1165-1240) tenkit etmiştir. Bu da alanlar arasındaki eleştirel ilişkilere örnek teşkil eder. Celâleddîn Suyûtî (m. 911/1505) mantık ve felsefeyi eleştirmiştir. Fazl b. Nevbaht (m. 849-923) kıyasın iptali için çalışmıştır. Bu tür hücumlar sadece bu alanlara değil, kelâm ve tasavvufa da yapılmıştır. Endülüs'te ise Gazzâlî aleyhine reddiyeler yazılmıştır.⁸ Dıştan gelen bilgiler genelde tercüme yoluyla getirilmiştir. Toplumda tercümeyle elde edilen bilgilerin varlığı inkâr edilemez bir realitedir.

Havâss-ı hamse (beş duyu) ile elde edilen bilgiler kelâmın itiraf ettiği doğrulardır. Duyular ve akıl bilgi edinmede birbirine destek olmaktadır. Akıl ve duyular bilginin temel kaynağıdır. Süje-obje, bilen-bilinen münasebetinde insan bilgisine nisbî, izafî, kısmî, Allah'ın bilgisine mutlak denilmektedir. Duyu organlarından göz bize bilgi sağlıyorsa da karanlıkta göremiyoruz, gözün idrâk ettiği belirli sahanın ve görme zaviyesinin dışındakileri görmemiz mümkün olmuyor. Bir kısım rahatsızlıklar ve yanılgılar da söz konusudur. Kulak belirli sesleri ve titreşimleri duymakta bunun dışındakiler işitme dışı kalmaktadır. Dokunma duyusu belirli ağırlıkları idrâk edebilmekte, bunun dışındakileri idrâk edememektedir. Bir kilo eşyayı elimizde tuttuğumuzda buna az miktarda yapılan ilâveyi duyumuz idrâk edememektedir. Sinirler belirli uyarıları hissedebilme kabiliyetine sahiptir.

⁶ Keklik, Nihat, *İslâm Mantık Tarihi*, İstanbul, 1969, I, XI.

⁷ Keklik, a.g.e., a. yer.

⁸ Örnekler için bkz. Keklik, a.g.e., I, XIII.

Ağırlık, hararet, soğukluk, sivrilik ve düzlüğün duyularımıza kapalı kalan yönleri bulunmaktadır. Koklama ve tat alma da bazen yanılabilir. .

Duyularımız sınırlı bir alanda doğru bilgi verebilmektedir. Eksik veya yanlış bilgi verdiği olmaktadır. Bu da yanlış karara götürmektedir. Biz bu duyularla dış görünüşten bazı kesitleri bilebilmekteyiz. Doğruların (hakikatin) kendisinin bilinmesi için aklın karar vermesi gerekmektedir. Eşyayı bize görünen şekliyle değil, oldukları gibi bilmeye ihtiyaç vardır. Realitenin bilinmesi istenir. Asıl hakikati idrâk etmek felsefenin de hedefidir. Gerçek bilgilerin Allah tarafından bilindiğinde şüphe yoktur. O'nun tarafından belirli şahıslara bilgi verildiği tasavvufun ilgi alanı olmuş ve buna ledünnî ilim denilmiştir. Kelâm ise peygamberlere vahiy yoluyla verilen bilgi üzerinde durmuş, velîlerin bilgisini delil almamıştır.

Mistik (tasavvufî) bilgi dogmatik (Selefiye'nin savunduğu) bilgi ile felsefî bilgiyi savunanların ihtilâfı devam etmiştir. Balın tatlı olduğu, herkes tarafından kabul edilmiştir. Kimse iki ile ikinin toplamının dört olduğuna itiraz etmez. Fakat vahiy yoluyla gelen bilgilerin anlaşılmasında "orada ne kastedildiğini sadece Allah bilir" deyip geçmek yeterli olmamaktadır. İnsan aklı onu anlamada farklı yorumlar ileri sürebilmektedir. Bunları aklın farklı düşünme fonksiyonları olarak algılamak mümkündür. İslâm tefekkür hayatında bunlar farklı ichtihad olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir diğer problem ise İslâm'ın ortaya çıktığı bölge felsefî bilgilerin yaygın olmadığı bir saha olması hasebiyle felsefî bilgiler, kelâmî gelişmeler, mantık, hülâsa aklî ilimler ancak Arap unsurun dışındaki diğer kavimlerin İslâm'a girmesi ile gelişme imkânı bulmuştur. Kur'an genel anlamda cahilliği kınamış cahiliye anlayışını tashih etmiştir.⁹ Tek tanrı inancının gerekli gördüğü bilgiler sunulmuştur. İslâm'ı yayma faaliyeti ile birlikte İslâm inancının esasları ve dinin getirdiği bilgiler yayılmıştır. Bu bölgelerde eski medeniyetler ve onların eserleri ile karşılaşan Müslümanlar kendilerinden öncekilerin ilmini alma ihtiyacı duymuş, felsefe ve mantık alınmış, İslâm'ın kendi içinde de kelâm ilmi doğmuştur. Bu eserleri sadece tercüme ile yetinmemişler, onlara şerhler yazmışlardır. Farabî (m. 870-950) burada önem arz eder. Eski malzemelerin Arapça'ya kazandırılması yanında, yenileri de eklenmiştir. Felsefe ve mantık İslâm kelâmcıları tarafından İslâmî şekle sokulmuştur denebilir. "Dışardan alınan düşünce malzemesi İslâmî bir hüviyete sokulmuştur."¹⁰ Dayanaklar açısından fıkıh, kelâm ve tasavvufu ele alırsak, fıkıh âyet ve hadislerle dayanmış, buna dayalı ichtihadlar ortaya koymuştur. Tasavvuf aynı kaynaklara kendi zevk ve ince anlamlarını yüklemek açısından bakmış, nazariyesini belirlemiştir. Kelâm ise felsefeden etkilenmiş, bu naslara aklî açıdan bakmış, böylece inanç felsefesi yapmıştır. Burada belirgin olarak yöntem ve bakış açılarında farklılık görülmektedir. Bunlardan fıkıh kabul edilirken, felsefe, mantık ve kelâm eleştiri almış, tasavvuf ise muhalefet görmüştür. Reddiyeler yazılmış, buna rağmen mutasavvıf ve filozof kelâmî konulara girmiş, mütekellim felsefe ile ilgilenmiş, bir kısmı da tasavvufa meyletmiştir. Muhalefet olmasına rağmen, aklî ilimler naklî alanlarla birlikte İslâm toplumunda yerini almıştır. Bunda Kur'an'ın akletmek, ibret almak, düşünmek ile ilgili âyetlerinin de büyük etkisinin olduğu söylenebilir. Aklî ilimlerle uğraşanlardan bir kısmı

⁹ bkz. Âl-i İmrân, 3/154, Mâide 5/50, Ahzâb 33/33, Feth 48/26.

¹⁰ Keklik, a.g.e., I. 11.

eleştirilirken mülhid (Allahsız), dehrî (evrenin yaratılmadığını savunanlar)lerdendir şeklinde ithamlar bu alanın gelişmesini durduramamıştır. Başlangıçta aklî ilimlerle uğraşanlar gayri Müslimler iken Harun Reşîd (m. 786-809) zamanındaki bu yapılanma oğlu Me'mûn (m. 815-833) döneminde değişmiş, aklî ilimlerle uğraşan Müslümanlar da görülmeye başlamıştır. Sonuçta sadece naklî delilleri sıralama yerine, aklın verilerini sunma metodu gelişmiştir. Kelâm nazara, akla, cedele ve cisim, cevher ve araz gibi felsefî kavramlara geniş yer vererek bilgi alanını genişletmiştir. Kudemânın kelâmı yerine, müteahhirînin metodu gelişmiş, kelâmî deliller naklî ve aklî olarak genişlemiş, mantık usûlü kullanılmıştır.

Sonuç olarak dinin bilgiye önem verdiği ve faydalı olanın elde edilmesine yönlendirdiği bir realitedir. Kelâm zuhurundan itibaren tüm ekollerıyla bilgiye değer vermiş, tafsîlâtın izahında farklı yöntemler uygulanmıştır. Bilgi alanı itibariyle kelâm aklî ve naklî bilgileri birlikte almanın verdiği genişliğe sahiptir. Naslar aklın ışığında açıklığa kavuşturulmuş, ikna yöntemi uygulanmış, inançta taklit değil bilerek ve delile dayalı kesin kabul metodu uygulanmıştır. Ekoller arası eleştirel yaklaşım icihad farklılığından kaynaklanmıştır. Ekollerin kendini bu bünye içinde sunması makbul bir yaklaşımdır. Hutbe okumakta olan halife Hz. Ömer'e cemaatin içinden bir bayanın itiraz etmesi Ömer'in de bu itirazı ve bayanın üstün bilgisini kabul etmesi realitesi vardır.¹¹ "Her bilenin üstünde bir çok bilen vardır,"¹² prensibinden hareket edilmiştir.

¹¹ bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Beyrut, tsz., I, 467.

¹² Yûsuf 12/76.